SHAHAR VA BINO-INSHOOTLARNING EKOLOGIK UYG‘UNLIGI

Davlatov Ikrom Shavxidinovich
SamDAQU “Shaharsozlik” kafedrasi katta o‘qituvchisi,
Xudoyberdiyev Mirlaziz Abiyirovich
SamDAQU “Shahar qurilishi va loyihalash” yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqola O‘zbekiston shaharlarida tabiatni muhofaza qilishning har bir inson hayoti uchun muhim bo‘lgan masalalariga bag‘ishlangan. Sanoatning jadal rivojlanish davri tabiat ustidan texnik-texnologik tushunchaning to‘liq g‘alabasi bilan yakunlandi, bu esa sog‘liqning yo‘qotilishiga olib keldi va mutaxassislar shahar hayoti uchun tabiat zarurligi haqida fikr yuritishga majbur bo‘ldilar. Tabiatni o‘z chegaralaridan tashqariga surib chiqargan shahar rivojlanish imkoniyatidan mahrum bo‘ldi. Hozirda tabiatni shaharlarga qaytarish va ekologiyani muhofaza qilish masalasi jamiyat uchun ayniqcha dolzarb va ahamiyatlidir. Shaharlarimizning abadiy paradoksi tabiat va ekologiyaning g‘alabasi bilan yakunlandi, ammo mutaxassislar bunga qanday munosabatda bo‘lishlari va sanoat shaharlarining barqaror rivojlanish masalalarini qanday hal qilish kerakligi muhokama uchun ochiq qolmoqda. Shahar muhiti va ekologiya o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ko‘rib chiqib, mazkur maqola, birinchidan, shahar muhiti va ekologiya o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni muammolashtiradi, ikkinchidan, arxitektura va ekologiya o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni bayon qiladi, hozirgi tupikdan chiqish yo‘li shahar makonini ekologik hodisa sifatida ko‘rib chiqilsa va ekologik muammolar arxitektura makoni muammolari sifatida qaytadan shakllantirilsa, bunga erishish mumkinligini ta’kidlaydi. Shu tariqa, arxitektura makoni va ekologiya o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni qaytadan anglash shahar muhiti arxitekturasini tashkil etish va modellashtirishga ekologik yondashuvni rivojlantirish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: tabiat va shahar, shaharlarning ekologik xavfsizligi, sanoat shaharlarining tabiati, me'moriy makonning tabiati, sanoat shahrining ekologiyasi

Аннотация. Статья посвящена важным для жизни каждого человека вопросам сохранения природы в городах Узбекистана. Период бурного развития промышленности закончился полной победой технократического понимания окружающего пространства над природой, это привело к потере здоровья, и специалисты приходят к мыли о том, что природа необходима городу для жизни. Вытесняя природу за свои пределы, город лишился возможности развития. Сейчас особо актуальным и значимым для общества является вопрос возвращения природы в города и сохранение экологии. Извечный парадокс наших городов закончился победой природы и экологии, но как к этому относиться специалистам и как решать вопросы устойчивого

ISSN 3030-3907

развития промышленных городов, остается открытым для обсуждения. Рассматривая взаимосвязь между городской средой и экологией, данная статья, во-первых, проблематизирует взаимосвязь между городской средой и экологией, во-вторых, излагает взаимосвязь между архитектурой и экологией утверждая, что нынешний тупик может быть преодолен, если рассматривать городское пространство как экологический феномен и экологические проблемы переформулировать как проблемы архитектурного пространства. Таким образом, переосмысление взаимосвязи между архитектурным пространством и экологией позволит развить экологический подход к организации и моделированию архитектуры городской среды.

Ключевые слова: природа и город, экологическая безопасность городов, природа промышленных городов, природа архитектурного пространства, экология промышленного города.

Annotation. This article is devoted to the issues of conservation in the cities of Uzbekistan that are important for every person's life. The period of rapid development of industry ended with a complete triumph of technical and technological understanding over nature, which led to a loss of Health, and experts were forced to reflect on the need for nature for urban life. The city, which pushed nature beyond its borders, was deprived of the opportunity for development. Currently, the issue of returning nature to cities and protecting ecology is equally relevant and significant for society. The eternal paradox of our cities ended with the triumph of nature and ecology, but it remains open to discussion how experts react to it and how to solve the issues of sustainable development of industrial cities. Looking at the interrelationship between urban environment and ecology, this article, firstly, problematizes the interrelationship between urban environment and ecology, and secondly, outlines the interrelation between architecture and ecology, arguing that this can be achieved if the path to the current tupik considers urban space as an ecological phenomenon and environmental problems are reformulated as architectural space problems. Thus, a re-understanding of the interrelationship between architectural space and ecology makes it possible to develop an ecological approach to the organization and modeling of urban environment architecture.

Keywords: nature and city, environmental safety of cities, nature of industrial cities, nature of architectural space, ecology of industrial city

KIRISH

Atrof-muhitning ifloslanishi, patogen (zararli) hududlarning mavjudligi, inson deyarli doimiy ravishda bo‘ladigan arxitektura makonlarining ekologik sifatini oshirish muammosini dolzarb qilmoqda. Yirik shaharlarda atrofdagi

ISSN 3030-3907

o‘rmonlar, bog‘lar, buyurtma qo‘riqxonalarni kesish va qurilishlar olib borish natijasida shahardan tabiat yangi texnologiyalar, kommunikatsiyalar, binolar bilan intensivli ravishda siqib chiqarilmoqda. Vatandosh shaharlarimizning "yashil o‘pkalari", toza hududlarining kamayishi aholi salomatligining yo‘qotilishiga va shahar tuzilmalarining yangilanishi imkonsizligiga olib keladi. Bu masala insoniyatning global muammolariga javob topish maqsadida ko‘plab forumlarda, jumladan BMT va YuNESKO darajasida ko‘tarilmoqda. Va inson hayoti uchun bu qadar muhim muammolarni hal etish ko‘p jihatdan ekologiya sohasidagi ta’lim darajasi va mutaxassislarning mavjudligiga bog‘liq. Shahar muhitini loyihalashtirishda barcha ijtimoiy, iqtisodiy, ekologik va boshqa omillarni birlashtirish hamda ekologik xavfsizlik talablariga javob beradigan barcha masalalarga rioya qilish zarur.

XXI asr boshida shaharlar ekologiyasini saqlash masalasi urbanistlar, shaharsozlar va arxitektorlarning ustuvor va muhokama qilinayotgan vazifasiga aylandi. So‘nggi 30 yil ichida yangi jamoat harakatlari tashkil etildi, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit va taraqqiyot bo‘yicha konferensiyalari (YuNSED) o‘tkazildi va Kioto protokoli qabul qilindi, Atrof-muhit va taraqqiyot bo‘yicha Jahon komissiyasi (WCED), O‘zbekiston ekologik tashkilotlari va boshqalar tuzildi.

Umumiy ta’rifda shahar muhiti muhandislik va transport kommunikatsiyalariga ega bo‘lgan geografik qobiq yoki hududdir, ammo har bir aholi uchun bu uning yashash, ishlash, orzu qilish va go‘zallikni tushunish joyidir.

Shahar muhiti ta’rifiga, albatta, tabiiy va sun’iy komponentlar, shuningdek, odamlar, ularning ijtimoiy guruhlari kiradi, ular fizik (abiotik), biotik, sun’iy texnogen, sun’iy ma’naviy-madaniy va ijtimoiy-psixologik muhitga bo‘linadi.

Har bir shahar aholisi, ayniqsa megapolis aholisi, derazasi ostida yashil maydoncha va gullagan bog‘ bo‘lishini orzu qiladi, ammo unga ega emas. Shahar – bu murakkab, jonli, doimiy ravishda o‘zgarib turuvchi organizm bo‘lib, o‘z tizimiga ikkita muhim komponentni – tabiiy va antropogenni o‘z ichiga oladi. Bir tomondan – makonni ekologik yo‘naltirilgan tashkil etish, sanitariya-ekologik nazorat, ishlab chiqarishni ekologizatsiya qilish, bog‘lar, xiyobonlarni obodonlashtirish, bog‘lar yaratish va boshqalar. Boshqa tomondan – jadal urbanizatsiya, yirik shaharlarda qurilish zichligining yuqoriligi (haddan tashqari zichlik), resurslarning tugashi, xavfli ishlab chiqarishlarning mavjudligi, umumiy ifloslanish va tabiiy muhitning degradatsiyasi.

Zamonaviy shaharlardagi hozirgi vaziyat shahar muhitining tabiiy va antropogen kabi tarkibiy qismlari o‘rtasidagi qarama-qarshiliklarni keskinlashtirdi. Tabiiy muhit aholini o‘z faoliyatining zararli ta’siridan himoya qilishga urinib,

ISSN 3030-3907

zo‘rg‘a yashab qolmoqda, antropogen muhit esa – shahar aholisi faoliyatining natijasi – inson salomatligi va hayotiga sekin, ammo ishonch bilan zarar yetkazmoqda. Yirik shaharlarda tabiiy elementlar allaqachon degradatsiyaga uchragan va hozirda faqat aholi hayotni saqlab qolish maqsadida shaharlarning ekologik xavfsizligini saqlash va rivojlantirishning keskin zaruratini anglab yetishiga umid qolgan. Va bu yerda shaharlar va uning aholisining ekologik xavfsizligini saqlash bo‘yicha ko‘plab dolzarb masalalarni hal qilish uchun ilmiy tadqiqotlar, mutaxassislarning loyiha takliflari juda zarur. Bu ishdagi eng muhim element inson hayoti uchun yashil, qulay, maqbul muhit yaratish bo‘lib, bunda obodonlashtirishdagi estetik tarkibiy qism shahar aholisining ehtiyojlarida oxirgi o‘rinda turmaydi.

Bu muammolar zamonaviy shaharda sanoat korxonalarining funksional yuklamasidan qat’i nazar, ular joylashgan joylarda ayniqsa keskin namoyon bo‘ladi.

Kitoda bo‘lib o‘tgan BMTning Uy-joy va Barqaror Shahar Rivojlanishi bo‘yicha XABITAT–III konferensiyasida ta’kidlandiki, «Globallashuv va so‘nggi o‘n yilliklarda shaharlarning misli ko‘rilmagan o‘sishi shaharlardan ish o‘rinlari va asosiy xizmatlarga – uy-joy, sanitariya-gigiena, transport – adolatli kirishni ta’minlashni, ijtimoiy kamsitish va tengsizlikka qarshi kurashishni talab qiluvchi yangi vazifalarni qo‘ymoqda. So‘nggi o‘n yilliklarda qabul qilingan, ayniqsa zonalashtirish g‘oyasiga asoslangan va xususiy transport rivojlanishini rag‘batlantiruvchi shahar qurilishi modellari o‘z cheklanganligini ko‘rsatdi va shaharlarning yoyilishiga o‘z hissasini qo‘shdi. Bunday nomuvaffaqqiyatli rivojlanish sxemalari nafaqat shaharning zaif tomonlarini va uning o‘sishidan ekologiyaga yetkazilgan zararni aniqladi, balki qurilish ko‘lami va turli shahar tumanlarining o‘ziga xosligi nuqtai nazaridan shahar muhitini insonparvarlikdan mahrum qilishga olib keldi, bu esa tegishlilik hissini yo‘qotdi». Shu tariqa, ekologik o‘zgarishlar natijasida zamonaviylik insoniyat salomatligi va farovonligi uchun yangi global va keng tarqalgan tahdidlarni yaratganligini tan olish, ekologik toza tabiiy shahar muhitini shakllantirishda ilmiy yondashuvlarni yaratishning aniq zaruratini ko‘rsatadi.

Shaharsozlikning jahon amaliyotida shaharlardagi yashil himoya hududlarini saqlab qolish bo‘yicha anchadan beri ishlar olib borilmoqda, ammo dunyoning ko‘plab mintaqalarida havoning ifloslanishi muammosi hali ham hal etilmagan. Ijobiy misollarga e’tibor qaratib, turli shaharlardagi bir nechta qiziqarli va allaqachon amalga oshirilgan shaharsozlik yechimlarini hamda mutaxassislarga shaharni parvarish va davolashni talab qiladigan tirik organizm sifatida ko‘rishga yordam beradigan tadqiqotlarni keltirib o‘tmoqchiman. Maqola mualliflari shahar

ISSN 3030-3907

hududini ekologik fenomen sifatida ko‘rib chiqishni va ekologiya nuqtai nazaridan shahar muhitini takomillashtirish va modellashtirish yo‘llarini o‘rganishni taklif etadilar.

Dunyo arxitektura loyihalash va qurilish amaliyotida shaharlar yoki aholi punktlarida ekologiyani saqlash masalalari anchadan beri qo‘yilgan. 100 yildan ko‘proq vaqt oldin birinchi shaharsozlarning asarlarida shaharlarni rejalashtirish yechimlari, badiiy qimmati, ko‘kalamzorlashtirish va obodonlashtirish masalalarida badiiy qimmatga ega bo‘lgan yangi joylarni saqlash va yaratish, shaharlarni rekonstruksiya qilish, tabiatni saqlash zarurligi haqida so‘z yuritilgan.

Mashhur amerikalik arxitektor Frenk Lloyd Rayt 1932 yilda "Yo‘qolayotgan shahar" kitobini nashr ettirdi, unda har bir oila uchun o‘z yeriga ega bo‘lgan individual uy-joylar yaratish orqali insonning normal hayot kechirishi uchun shahar loyihalashga bo‘lgan munosabatini ko‘rsatadi. Uning ta’kidlashicha, odamlar avtomobil yoki jamoat transportida ko‘p vaqt sarflamasliklari kerak, insonga kerak bo‘lgan barcha narsa, shu jumladan ish ham piyoda yetib borish mumkin bo‘lgan masofada joylashgan bo‘lishi lozim. Uy-joy, ish va yashil maydonlarning mavjudligi XX asr boshlaridayoq jiddiyroq ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun eng muhim masala bo‘lgan.

Yana bir qiziqarli muallif – Kristofer Dey – inson tabiat qurshovida yashashi mumkin bo‘lgan shaharlar yaratishni taklif qiladi, shunda shahar muhiti zamonaviy metropoliya shaharlaridan farqli o‘laroq, uning sog‘lig‘iga foydali ta'sir ko‘rsatadi. Xususan, u shunday deydi: "Ko‘pgina shaharlar o‘z yaxlitligini shunchalik darajada buzib yubordiki, ko‘pchilik odamlar ularni begonalashgan, ezuvchi, qattiq, jozibador bo‘lmagan joylar sifatida his qiladi, lekin bu shahar hayotining haqiqiy mazmuniga hech qanday aloqasi yo‘q". Shaharni, uning o‘ziga xosligini va joy ruhini saqlab qolish bo‘yicha hatto deklaratsiya ham qabul qilingan.

Shaharlarni ko‘kalamzorlashtirish masalasiga qaytar ekanmiz, uning inson hayotiga ijobiy ta’sirini yana bir bor eslatib o‘tish lozim, ammo agar yashillikni yo‘q qilish hisobiga aholi zichligini oshirish davom etsa, tez orada bu zamonaviy uylarda yashashga hech kim qolmaydi.

Ko‘pgina yirik shaharlar tashqarisiga sanoat korxonalarini ko‘chirish hisobiga atmosferaga zararli chiqindilar kamaydi, ammo boshqa ko‘plab muammolar paydo bo‘ldi: ijtimoiy, shahar aholisi uchun ishsizlik, va shahar muhiti yashovchilar uchun tobora agressiv tus olmoqda.

Enrike Penyalosa, Bogotaning sobiq meri, "Nyu-York transport va rivojlanish instituti boshqaruv kengashiga raislik qiladi, Osiyo, Afrika, Avstraliya, Lotin Amerikasi, AQSh davlatlari hukumatlariga maslahat beradi va ekologik, shaharsozlik va universitet forumlarida ma’ruzalar qiladi". Shahar aholisining

ISSN 3030-3907

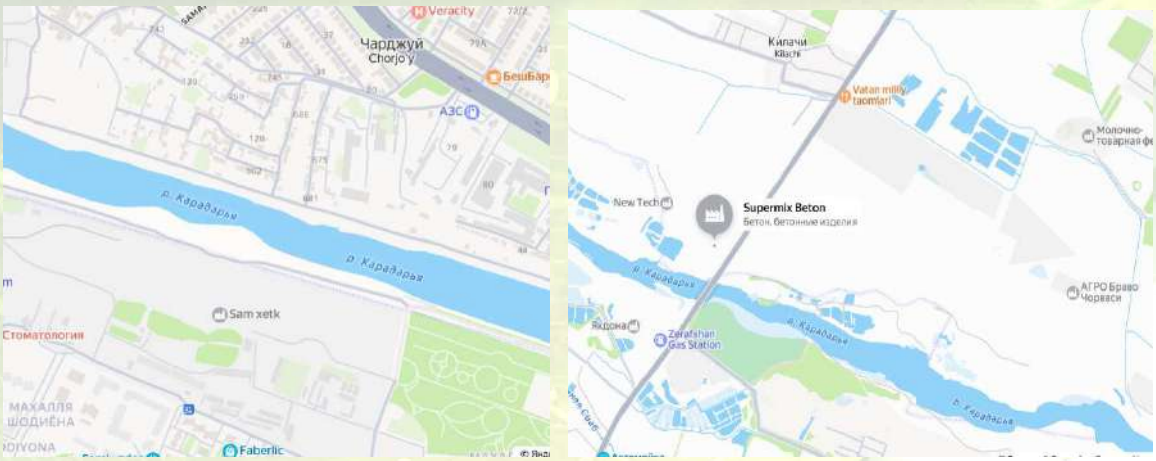
salomatligini saqlash va shaharning yashil hududlarini tashkil etish bo‘yicha o‘z chiqishlari va ma’ruzalarida u shunday deydi: "Ish vaqtida kam ta’minlangan va boy odamlar teng sharoitda bo‘ladilar. Ular o‘rtasidagi farqlar bo‘sh vaqtda seziladi. Boylar o‘z bog‘lari, sport maydonchalariga ega katta uylarda yashashga, turli xil ko‘ngilochar joylar, restoranlarga borishga qodir. Kam ta’minlangan odamlar va ularning farzandlari kichik uylarda yashaydilar. Ular uchun yagona arzon ko‘ngilochar narsa – bu shaharda sayr qilish. Shuning uchun sifatli piyodalar yo‘lagi – demokratik jamiyat o‘z fuqarolariga beradigan eng kam narsadir. Sifatli trotuarlar, park, sport maydonchalari va maydonlar". Shu kabi muammolar haqida Jeyn Jeykobs ham ellik yildan ko‘proq vaqt oldin yozgan edi.

O‘zbekiston shaharlari, ayniqsa sanoat shaharlarining ekologiyasini ko‘rib chiqqanda, shuni ta’kidlash kerakki, tabiiy manzaraning buzilishi, o‘rmonlar, skverlar va bog‘larning kesilishi megapolislarning markaziy qismida, shu jumladan Toshkentda ham normal holga aylangan, bu esa og‘ir oqibatlarga olib keladi. Bu muammo sanoat shaharlarida ayniqsa keskin mavjud. Tarixiy shaharlarning o‘ziga xosligi, tabiat va shaharning butun o‘simlik dunyosi, turistlar va, ayniqsa, aholi uchun jozibadorligi buziladi. Odamlar yashash uchun qulayroq sharoitlar izlab, o‘z yurtlarini tark etishga, farzandlari uchun sog‘lomroq muhit izlab megapolislarni tark etishga majbur bo‘lmoqdalar. Ammo megapolislar kichik shaharlar va shahar atrofiga shiddat bilan yopirilib, ularning "yashil o‘pkalari" kesilmoqda, toza ichimlik suvi bilan ta’minlanishi buziladi. Bu kamchiliklarni cheksiz sanab o‘tish mumkin, ammo bunday inqirozdan chiqish yo‘llarini va muammoni hal qilishning eng maqbul yo‘llarini ko‘rsatish muhimroqdir.

Shahar aholisida turli xil kasalliklar ko‘paymoqda, mamlakat aholisi keskin kamaymoqda. Olimlar insonning salomatligi va mehnat unumdorligining ekologik muhit holatiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqligini allaqachon isbotlaganlar, biroq uni tiklashning murakkab jarayoni yangi, butunlay jonsiz, zich joylashgan massivlarning ko‘plab qurilishi tufayli to‘xtab qolgan. Shaharliklarga normal hayotni qaytarish imkoniyati hali ham mavjud ekanligi va barcha shaharlarda, ayniqsa kichik sanoat shaharlariga va ularda turizmni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish zarurligini anglash mumkin.

Sanoat korxonalarining deyarli barchasi suv omborlari yoqasida (1-rasm) qurilgan, ishlab chiqarish uchun suv resurslaridan foydalangan, ammo suvni ifloslanishdan tozalashni kelajak avlodlarga qoldirgan. Endi esa kelajak avlodlarning navbati suv omborlarini tozalash, ularni hayotga qaytarish, korxonalarni rekonstruksiya qilish yoki zamonaviy ekologik saqlash usullaridan foydalangan holda hayotga moslashtirish vaqti keldi.

ISSN 3030-3907

1-rasm. Qoradaryo bo‘ylarida korxonalarning joylashuvi.

Shuningdek, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ming yillik deklaratsiyasida shahar va tabiatning uyg‘un birligiga munosabat belgilangan rezolyusiya qabul qilingan:

«Barcha tirik organizmlar va tabiiy resurslarni himoya qilish va ulardan oqilona foydalanish barqaror rivojlanish tamoyillariga muvofiq ehtiyotkorlikka asoslangan bo‘lishi kerak. Faqat shu yo‘l bilan biz avlodlarimiz uchun tabiat bizga bergan ulkan boylikni saqlab qolishimiz mumkin. Hozirgi barqaror bo‘lmagan ishlab chiqarish va iste'mol shakllari bizning kelajakdagi farovonligimiz va avlodlarimiz farovonligi manfaatlari yo‘lida o‘zgartirilishi kerak». 2-rasmda tabiiy muhit va zamonaviy shahar o‘rtasidagi farq yaqqol ko‘rsatilgan bo‘lib, unda inson anchadan buyon o‘zini juda qulay his qilmaydi, lekin moddiy aldamchi manfaat uchun o‘simliklarni yo‘q qilishda davom etmoqda.

ISSN 3030-3907

2-rasm. Shaharda tabiatning yo‘qligi og‘ir oqibatlarga olib keladi:

a)

b)

3-rasm. Obodonlashtirishning yo‘qligi va jonsiz baland qavatli binolar aholini yo‘q qilmoqda:

a) Sankt-Peterburgdagi Parnas yangi turar-joy mavzesi;

b) Toshkentdagi yangi binolar

a)

b)

4-rasm. Ko‘kalamzorlashtirish va inson miqyosi, insolyatsiya, infratuzilmaning yo‘qligi:

a) Salarevo tumanida daraxtlar yo‘q, tumanga tutash o‘rmon deyarli kesib tashlangan;

b) Marino, Moskvada bitta ham daraxtsiz va normal hayotga umidsiz bunday turar-joy majmuasi qurilgan.

Afsuski, hozirda, ayniqsa, yashash uchun normal sharoitlar mavjud bo‘lmagan metropoliya shaharlarida (3, 4-rasmlar) turar-joy massivlarini qurishda juda ko‘p salbiy misollar mavjud. Yashillik me'yorlariga rioya qilinmaydi, transport oqimlari esa turar-joylar va piyodalardan ajratilmagan. Faqat tabiatning, uning boyliklari va xilma-xilligining me'morchilik bilan uyg‘unligi bir avlodning emas, balki ko‘p avlodlarning shaxsini ijobiy shakllantirish uchun makon yaratishga imkon beradi. Ushbu uyg‘unlikning insonga ta'sirini ortiqcha baholab bo‘lmaydi, shuning uchun shahar me'moriy ansambllarining tabiiy, madaniy va ma'naviy tarkibiy qismlari juda muhim ahamiyatga ega. Axir, vatanparvarlikni, o‘z

ISSN 3030-3907

yurtiga va atrof-muhitga muhabbatni tarbiyalash uy, hovli, ko‘cha, shahardan boshlanadi.

Yangi ming yillik boshlanishi bilan butun sayyorada ekologiya tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda va insoniyat omon qolish uchun atrof-muhitni yaxshilash, shaharlar va aholi punktlarini obodonlashtirish, yashillik bilan to‘ldirish bo‘yicha shoshilinch chora-tadbirlar zarurligini tushunmoqda. Tabiat va shahar birligini va uyg‘unligini yaratish uning hayotini va rivojlanish imkoniyatini saqlab qolish uchun muqarrardir. Yashil o‘simliklar uchun me'yorlashtirilgan maydonlarni ko‘paytirish, yangi parklar, xiyobonlar, bulvarlar, o‘rmon parklarini yaratish shunchaki zarur. Shaharning yashil hududlari yagona piyodalar va velosiped harakatining uzluksiz tizimi bilan me'yoriy jihatdan bog‘langan bo‘lishi kerak. Yevropada ko‘pchilik bu texnikani sinab ko‘rdi, shaharning ko‘p qismlarida transport magistrallaridan voz kechib, piyodalar va yashil massivlar uchun joy ajratdi.

Shahar uylari atrofidagi ko‘kalamzor hududlarni tiklash va rivojlantirishning dolzarbligi megapolislarda ekologik holatning rivojlanmasligi va yaxshilanmasligi bilan belgilanadi. Ko‘kalamzorlashtirish maydoni geometrik silsilada halokatli darajada kamaymoqda, zamonaviy shahar hovlilarini avtomobil turar joylari, parkovkalar, savdo maydonlariga aylantirib, o‘z asosiy funksiyasini imkoniyatlaridan ancha uzoqqa qoldirmoqda. Shahar hovlilarini ko‘kalamzorlashtirish, chiroyli bog‘lar, xiyobonlarning mavjudligi shaharning ekologik holatining muhim ko‘rsatkichidir va uning hayot faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi

Shahar muhitini yaxshi tashkil etishning ko‘plab namunalari mavjud. Hozirda, XXI asr boshlarida, ko‘plab davlatlar va alohida shaharlar dunyoga shaharda tabiatga g‘amxo‘rlik qilish va shahar aholisi uchun qulay muhit yaratishni namoyish etdilar. Avstriya, Germaniya, Daniya, Shvetsiya, Finlyandiya va boshqa mamlakatlardagi shaharlarda turar-joy massivlarining yashil hududlarini yaratish tajribasi cheklangan hududlarda shahar va tabiatning muvaffaqiyatli birgalikda yashash imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Bu yerda turar-joy massivlarining yashil hovlilarida yomg‘ir suvini to‘plash uchun hovuzlar yaratiladi, qulay mikroiqlim shakllanadi, daraxtlar va butalar aholini avtomobil yo‘llarining shovqinidan himoya qiladi, yozda haddan tashqari qizib ketishdan va qishda kuchli shamollardan saqlaydi. Bunday qurilish mumkin va uy-joylar arzon, yangi hududlar aholisi esa o‘zlarini juda yaxshi his qilishadi va muvaffaqiyatli ishlaydilar. Albatta, bu istaganimizcha tez-tez sodir bo‘lmaydi, lekin agar xohlasak, mamlakatimizning ko‘plab shaharlari aholisi uchun ham shunga o‘xshash hududlarni yaratish mumkin.

ISSN 3030-3907

Shaharsozlik loyihalashtirishning muhim elementlaridan biri bu turar-joy massivi hududini vertikal rejalashtirish va landshaftini tashkil etishdir. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, yomg‘ir suvini butun hududdan tozalash inshootlari va suv havzalariga to‘plash, ular park zonasining bir qismi va mahalliy aholining sevimli sayohat joylari bo‘lishi mumkin. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, ko‘plab mamlakatlarda kimyoviy reagentlardan foydalanish taqiqlangan. Zamonaviy turar-joy massivlari dunyoning ko‘plab shaharlarida shu tarzda qurilmoqda. 5 va 6-rasmlarda shaharlar markazida yomg‘ir suvlarini tozalash, mikroiqlimni yaxshilash, dam olish uchun jamoat joylari yaratish va yong‘in o‘chirishni tashkil etish maqsadida yaratilgan suv havzalari va ko‘kalamzorlashtirish ko‘rsatilgan.

a) **b)**

6-rasm. Yomg‘ir suvini yig‘uvchi suv havzasining yuzasi qulay mikroiqlim, dam olish zonalari, piyoda yo‘laklarini yaratish uchun yaroqlidir: a) Hammarby Sjöstad tumani, Stokgolm, Shvetsiya; b) Berlin, Potsdamer Platz.

a) **b)**

6-rasm. Issiq vaqtda chuqur bo‘lmagan yomg‘ir suvi to‘planadigan havza bolalar o‘yinlari uchun eng mashhur joyga aylanadi. Manzarali tepaliklar yomg‘ir suvining yo‘naltirilgan oqimini ta’minlaydi: a) Grenobl, La Caserne de Bonne mavze’si; b) Parij, Massena mavze’si.

Inson uchun suv doimo hayot uchun eng muhim, asosiy ahamiyatga ega bo‘lgan, shuning uchun har bir hovlida, maydonlarda va ko‘chalarda, aholi punktiga kirishda albatta quduq bo‘lgan. Ammo zamonaviy hayot quduqlar va

ISSN 3030-3907

ochiq suv havzalarini yo‘q qildi, suvdan faqat utilitar maqsadlarda foydalanmoqda. Tabiiy manbalardan foydalanib va Yevropaning ko‘plab shaharlarida bo‘lgani kabi yomg‘ir bog‘larini yaratib, hovlilarda suv havzalarini yaratishga qaytishning ayni vaqti (5, 6-rasmlar). Shu bilan birga, Rossiyaning eski sanoat shaharlari bunday qiziqarli fidokorona faoliyat uchun ajoyib namuna va boshlanish bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Ayniqsa, mamlakatimizning turli burchaklarida ijobiy misollar juda ko‘p.

Shahar muhitini ko‘kalamzorlashtirishga qaytar ekanmiz, piyodalarni transport harakatidan kolonnadalar yoki daraxtlar bilan himoya qilish bilan qadimgi rimliklar ham shug‘ullanganlar, keyinchalik shaharlarning yo‘l qismlarini obodonlashtirish bo‘yicha normalar paydo bo‘lgan10, ammo hozirgi kunda arxitektura va shaharsozlik loyihalashda bir zumlik foyda ustun kelmoqda va avtomagistrallar yashil to‘siqlarni yutib yuborib, aholini doimiy tutun bilan o‘rab olmoqda. Bu shaharning degradatsiyasiga va uning aholisining kasalliklariga olib keladi. Garchi loyihalash bosqichida bu masalalarni muvaffaqiyatli hal qilish mumkin bo‘lsa ham. Turar-joy mavzesi hududini to‘sish uchun yer osti avtoturargohlari va qurilishning tashqi perimetridagi yo‘l qismida avtoturargoh joyi yetarli, xuddi mamlakatimizning ko‘plab zamonaviy turar-joy mavzelarida va uning tashqarisida tashkil etilgani kabi.

Shaharlar hududini ko‘kalamzorlashtirish normalari vaqt o‘tishi bilan o‘zgaradi va kelajakda bizni nima kutayotganini aytish qiyin, ammo amaliyot shuni ko‘rsatadiki, shaharning "yashil o‘pkalari" va uning hududida yetarli miqdordagi yashillikning yo‘qligi aholi salomatligi uchun falokatli oqibatlarga olib keladi. 7-rasmda Moskva avtoyo‘llari va ularning inson salomatligiga ta’siri (tebranish va shovqin) ko‘rsatilgan. Bu shaharlarni ko‘kalamzorlashtirish va tabiiy boyliklarni saqlash zarurligining yana bir isbotidir

a) **b)**

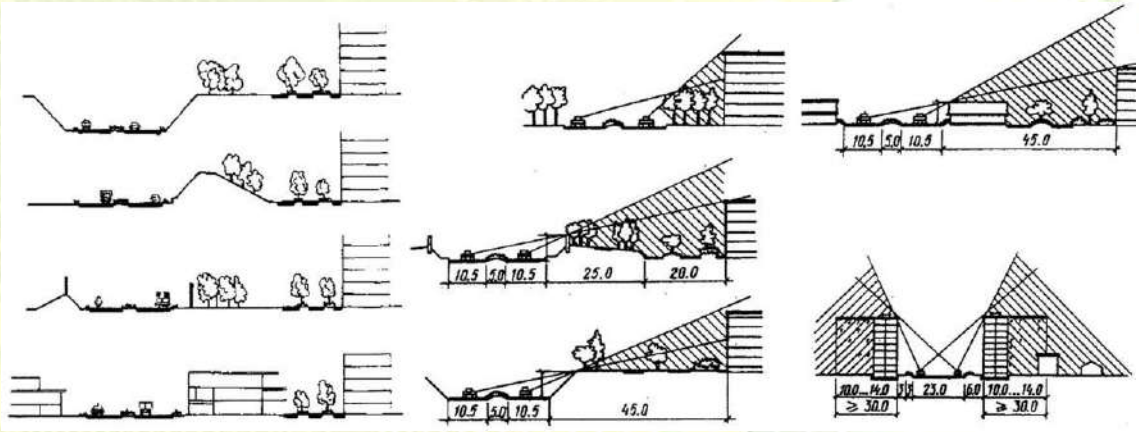
7-rasm. Avtomagistrallarning shahar aholisi salomatligiga salbiy ta’siri:

a) yirik shaharlarning avtotsentrizmga moyilligini ko‘rsatuvchi illyustratsiya, Moskvadagi Sadovoe kolso;

ISSN 3030-3907

b) avtomagistrallarga tutash uylar aholisiga vibratsiya va shovqin ta'sirini ko'rsatuvchi illyustratsiya.

Shaharlarda transport qatnovini aholiga minimal salbiy ta'sir ko'rsatgan holda tashkil etish bo'yicha takliflar ancha oldin o'ylab topilgan va e'lon qilingan. Juda oddiy va arzon vositalar yordamida biz yashash joylarimizni yaxshi tomonga o'zgartirishimiz mumkin. Masalan, turar-joy hovlilarining maydonlari jamoat joylari va tranzit oqimlaridan kichik arxitektura shakllari, jonli to'siqlar va turli o'lchamdagi o'simliklarni kompleks ekish orqali ajratilishi kerak (8-rasm). Shuningdek, relef yaratish va turli balandlikdagi o'simliklarni ekish, bir qator yashil o'simliklar bilan to'siq konstruksiyalarini yaratish va boshqa ko'plab ishlarni amalga oshirish mumkin.

8-rasm. Hududlarni va tranzit oqimlarini kichik me'moriy shakllar, tirik devorlar va turli kattalikdagi o'simliklarni kompleks ekish orqali ajratish illustratsiyasi.

Biroq, ko'pincha shahar hududini rekonstruksiya qilishda yuqori zichlikdagi qurilish tufayli mavjud normalarga muvofiq ko'kalamzorlashtirishni amalga oshirish imkoniyati bo'lmaydi. Bunday hollarda, yashash uchun yaroqsiz bo'lgan zamonaviy yuqori zichlikdagi turar joy binolarini buzish hisobiga, yashillikni qoplash uchun yaqin atrofdagi hududlarda xiyobonlar va bog'lar yaratish mumkin. Rivojlangan Yevropa shaharlarida muhitning qulayligi tushunchasiga nafaqat jamoat transporti bekatiga va savdo markazlariga eng yaqin masofa kiradi, balki hozirda turar joy hududlari aholisi uchun piyodalar uchun yashil maydonlar, bog'lar, sport maydonchalari, xiyobonlarning mavjudligi muhimroqdir.

Shaharlarda aholi hayot sifatining yana bir muhim ko'rsatkichi – barqaror mikroiqlim: issiq yozda havo harorati, trotuarlar va yo'l qismining o'zgarishi. Yozgi davrlarda shaharlarda haroratning ko'tarilishi zamonaviy texnikaning insonni shaharning zararli ta'siridan himoya qila olmasligini ko'rsatdi. Konditsionerlar har doim ham xavfsiz emasligi ma'lum bo'ldi, turar joy hududlarida daraxtlarning mavjudligi esa, ming yillar oldingi kabi, aholi

ISSN 3030-3907

salomatligini normal darajada saqlashga imkon beradi. Ma’lumki, daraxtlar turar joy ko‘chalarini kuchli shamol esishidan va qizib ketishdan himoya qiladi, faqat daraxtlar yakka guruhlar yoki birliklar shaklida emas, balki massivlar shaklida o‘sishi kerak. Shaharlarda daraxtlar va butalarning yo‘q qilinishi aholining o‘limiga olib keladi. 2021-yil noyabr oyida chop etilgan va 293 ta Yevropa shahrida o‘tkazilgan tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, yashil maydonlarsiz shahar hududlarida harorat daraxtlar mavjud bo‘lgan joylarga qaraganda o‘rtacha 8-12 daraja yuqori! Shu bilan birga, maysazorlar haroratni pasaytirishda daraxtlarga qaraganda 4 barobar kam samarali.

Havo harorati va trotuar, yo‘l qismi, bino va inshootlarning qoplamasi o‘rtasidagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqlik, yashillikning mavjudligi yoki yo‘qligiga qarab, hammaga ma’lum. Bu abadiy haqiqatni isbotlashning hojati yo‘q, ammo u shaharlarimiz quruvchilari tomonidan har doim ham e’tiborga olinmaydi va natijada zamonaviy turar-joy massivlarining yuqori zichlikdagi qurilishi bunday turar-joy tashkilotining zararli ekanligini ko‘rsatadi. Yashil sanitariya zonasining qurilish foydasiga yo‘qolishi tufayli barcha sanoat shaharlari ham bunday ta’sirdan aziyat chekadi, garchi barcha eski sanoat markazlari turar-joy binolaridan parklar va xiyobonlar bilan ajratilgan bo‘lsa ham, hatto bunga ehtiyoj bo‘lmagan taqdirda ham. Bundan tashqari, XIX – XX asr boshlaridagi eski qizil g‘ishtli binolar zamonaviy beton inshootlarga qaraganda ekologik jihatdan qulayroq xususiyatlarga ega.

Qizig‘i shundaki, “balandligi 15 metr bo‘lgan bitta daraxt kunduzi 14 metr soya tashlagan, kechga borib soya 56 metrga oshgan. Olimlar ta’kidlashicha, taxminan shunday maydonni kunduzi kichik parklarning soyasi qoplaydi, demak, yakka daraxtlar kamida kechga borib hududni sovutish imkoniyatiga ega”.

9-rasmda Germaniyaning Yena shahrining panoramik ko‘rinishi va yirik sanoat korxonalari bilan mashhur bo‘lgan ushbu tinch, ajoyib shaharning bir ko‘chasining ko‘rinishi tasvirlangan. 1990-yildan boshlab bu shahar yoshlar, fan va yaxshi ta’limning mashhur markaziga aylandi. Shaharning yashil hududlari, gullarga burkangan va daraxtlar bilan qoplangan ko‘chalari nafaqat Yevropa aholisini o‘ziga jalb qiladi. Mamlakatimizdan ko‘plab yoshlar u yerga o‘qishga kelishadi. Ekologik toza shahar barchani o‘ziga tortadi.

ISSN 3030-3907

a) b)

9-rasm. Yena shahri, Germaniya:

a) shaharning panorama ko‘rinishi; b) Yena shahri ko‘chasi

Germaniyaning qadimiy chinni fabrikasi bilan butun dunyoga mashhur bo‘lgan sanoat shahri Meysenning ko‘chalari yam-yashil bo‘lib, sayyohlarni nafaqat qimmatbaho qadimiy fabrikasi va uning mahsulotlari bilan, balki qulay shahar muhiti va yaxshi ekologiyasi bilan ham jalb qiladi. Pavlovskiy Posadning eski qismi ko‘chalari ham sayyohlarni jalb qiladi (10-rasm).

a) b)

10-rasm. Eski shahar ko‘chalari: a) Mayzen (Germaniya); b) Pavlovskiy Posad ko‘chalari.

a) b)

11-rasm. Ko‘chalarni ko‘kalamzorlashtirish: Zamonaviy turar-joy massivlarida qulay yashash muhitini yaratish bo‘yicha namunalar ko‘rsatilgan.

ISSN 3030-3907

a) Myunxendagi yangi turar-joy mavzesi perimetri bo‘ylab qatnov qismi;
b) Toshkentda ham shahar makonlarini ko‘kalamzorlashtirishning ijobiy namunalari mavjud.

Mualliflar shaharning barcha foydalanilmayotgan hududlarida ekologik markazlashgan arxitektura makonlarini rivojlantirishga qaratilgan bir qator yondashuvlarni namoyish etadilar. Shaharning mavjud noqulay makonlarini qayta tashkil etish bo‘yicha eskiz takliflar yaratilgan bo‘lib, ular shahar muhitini katta moliyaviy xarajatlarsiz ko‘kalamzorlashtirish imkoniyatini yaqqol ko‘rsatib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Нефёдов В.А. Как вернуть город людям. Москва: «Искусство –XXI век», 2015.159 с.
2. Лазарева И.В., Малая Е.В. Основные направления обновления и реставрации.
3. Исторических малых городов // Журнал Градостроительство. 2020. № 1(65). С. 40–48 Muysinovich, Madiev Farrukh; Shahboz Xaydarov, Navruza Saidova; ,Improving traffic in Samarkand,VI International scientific-practical conference «GLOBAL SCIENCE AND INNOVATIONS,71-73,2019.
4. Давлатов Икром Шавхидинович «ОСНОВЫ ЖИЛИЩНО-КОММУНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА И СЕРВИСА» учебное пособие Самарканд: «Турон», 2025.
5. Muysinovich, Madiev Farrukh; Saidova, Navruza; ,PRINCIPLES OF THE MODERN FORMATION OF NEIGHBORHOOD CENTERS IN THE RESTORATION OF THE CITY OF SAMARKAND (SAMARQAND SHAHRINI TIKLASHDA MAHALLA MARKAZLARINING ZAMONAVIY SHAKLLANISHINI TAMOYILLARI),Международный научный журнал Новости образования: исследование в XXI веке,1,4,709-721,2022,
6. Muysinovich, Madiev Farrukh; Sodiq, Rahmonkulov; ,Standardization of traffic,Результаты научных исследований в условиях пандемии (COVID-19),1,03,135-139,2020,
7. Madiev, Farrukh Muysinovich; Khaydarov, Shokhbozjon Zuhriddinovich; SHAKHRISABZ, CITY–ARCHITECTURAL HISTORICAL RESPONSIBILITIES; ARCHITECTURAL, HISTORICAL RESPONSIBILITIES; ,"Zbiór artykułów naukowych recenzowanych., 6, 28, 58-61, 2020",Wydawca: Sp. z oo «Diamond trading tour» Adres wydawcy i redakcji: 00-728,,,,,

ISSN 3030-3907

8. Бердикулов, Азамат; Давлатов, Икром; Хурсандова, Бахтигул; ,Размещение промышленных предприятий в городе,Science and Education,2,6,138-144,2021,ООО «Open science»
9. Shavkhidinovich, Davlatov Ikram; Adhamovich, Berdikulov Azamat; ,"Types of urban planning objects, functional zoning of the territory","JOURNAL OF SCIENCE, RESEARCH AND TEACHING",2,4,21-25,2023,
10. Chorshanbayev, FZ; Sh, I; Davlatov, A Ziyatova; ,"Shahar hududida turar joy binolarning landshaftini tashkil etish,",,,,,2019,"MODERN SCIENTIFIC RESEARCH JOURNAL, LONDON, UNITED KINGDOM Scientific …"
11. Давлатов, Икром; ,Использование подземного пространства для автостоянок,Тенденции и перспективы развития городов,1,1,105-107,2023.

ISSN 3030-3907